

عیار عرف

مبانی قرآنی، روایی و عقلی عرف؛
دیدگاه‌ها، چالش‌ها و نظریه پردازی

تألیف

دکتر کاوس روحی

۱۳۹۳

سرشناسه: روحی برندق، کاوس
عنوان و نام پدیدآور: عیار عرف/ کاوس روحی
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: ۳۸۲ص: جدول
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۹۴-۹۰-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: واژه‌نامه
یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۱۱]-۳۵۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه.
موضوع: عرف(فقه)
موضوع: عرف
موضوع: عرف (فقه) -- تاریخ
موضوع: عرف -- تفسیر و استنباط
شناسه افزوده: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ ع۴۹۹ BP1۹۸/۷
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۴۲
شمار کتابشناسی ملی: ۳۴۸۰۱۸۹

عیار عرف: مبانی قرآنی، روایی و عقلی عرف
دیدگاه‌ها، چالش‌ها و نظریه‌پردازی
نگارنده: دکتر کاوس روحی
ویراستار ادبی و فنی: زهرا نایع
طراح جلد: هادی حشمتی
صفحه‌آرا: حمیدرضا آقابگلویی
ناشر: مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس
شماره انتشار: ۱۷۲
شماره پیاپی: ۱۹۳
تاریخ انتشار: ۱۳۹۳
شمارگان: ۱۰۰۰

ISBN: 978-600-5394-90-0

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۹۴-۹۰-۰

نوبت چاپ: اول
کارشناس اجرایی: زهرا نایع
ناظر چاپ: مصطفی جانجانی
لیتوگرافی: ایران گرافیک
چاپ و صحافی: کتاب شمس
مرکز پخش: تقاطع بزرگراه‌های آل‌احمد و دکتر چمران،
دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی، صندوق پستی: ۳۱۸-۱۴۱۱۵
دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲
تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶
بها: ۱۲۵۰۰۰ ریال

صحت مطالب کتاب بر عهده نگارنده است.

فهرست مطالب

مقدمه	ز
۱- عرف؛ دیدگاه‌ها و چالش‌ها	۱
۱-۱ عرف در نگاه شیعه	۱
۲-۱ عرف در نگاه حنفیه	۲
۳-۱ عرف در نگاه مالکیه	۴
۴-۱ عرف در نگاه شافعیه	۸
۵-۱ عرف در نگاه حنبلیه	۱۱
۶-۱ چالش‌های پیش‌رو	۱۳
۲- چستی عرف	۱۵
۱-۲ تبیین مفهوم عرف و واژه‌های هم‌سو	۱۵
۱-۱-۲ مفهوم عرف در لغت و اصطلاح	۱۵
۱-۱-۱-۲ مفهوم عرف در لغت	۱۵
۲-۱-۱-۲ کاربرد و مفهوم واژه عرف در قرآن	۲۲
۳-۱-۱-۲ کاربرد و مفهوم واژه عرف در احادیث	۲۴
۴-۱-۱-۲ مفهوم واژه عرف در اصطلاح	۲۷

ب عیار عرف

- ۵۴..... ۲-۱-۲ مفهوم عادت در لغت و اصطلاح
- ۵۴..... ۱-۲-۱-۲ مفهوم واژه عادت در لغت
- ۵۶..... ۲-۲-۱-۲ مفهوم واژه عادت در اصطلاح
- ۶۳..... ۳-۱-۲ مفهوم بنای عقلاء در لغت و اصطلاح
- ۶۳..... ۱-۳-۱-۲ مفهوم بناء در لغت و اصطلاح
- ۶۵..... ۲-۳-۱-۲ مفهوم عقل در لغت و اصطلاح
- ۶۷..... ۳-۳-۱-۲ مفهوم بنای عقلا در اصطلاح
- ۷۱..... ۴-۱-۲ مفهوم سیره در لغت و اصطلاح
- ۷۱..... ۱-۴-۱-۲ مفهوم سیره در لغت
- ۷۳..... ۲-۴-۱-۲ مفهوم سیره در اصطلاح
- ۷۷..... ۵-۱-۲ مفهوم اجماع در لغت و اصطلاح
- ۷۷..... ۱-۵-۱-۲ مفهوم اجماع در لغت
- ۷۹..... ۲-۵-۱-۲ مفهوم اجماع در اصطلاح
- ۸۱..... ۶-۱-۲ مفهوم ارتکاز در لغت و اصطلاح
- ۸۱..... ۱-۶-۱-۲ مفهوم ارتکاز در لغت
- ۸۲..... ۲-۶-۱-۲ مفهوم ارتکاز در اصطلاح
- ۸۵..... ۷-۱-۲ مقایسه مفهوم عرف با واژه‌های هم‌سو
- ۹۱..... ۳- اعتبارسنجی کارایی استقلالی عرف
- ۹۱..... ۱-۳ حوزه‌های کاربرد عرف در فقه
- ۹۱..... ۱-۱-۳ تقسیم‌بندی (۱)
- ۹۵..... ۲-۱-۳ تقسیم‌بندی (۲)
- ۹۶..... ۳-۱-۳ تقسیم‌بندی (۳)
- ۹۶..... ۴-۱-۳ تقسیم‌بندی (۴)
- ۹۷..... ۲-۳ توضیح اصطلاح‌های فقهی و اصولی مرتبط
- ۹۹..... ۳-۳ تأسیس اصل
- ۱۰۲..... ۴-۳ نقد و بررسی ادله اثبات حجیت استقلالی عرف

فهرست ج

- ۱-۴-۳ ادله قرآنی؛ کتاب..... ۱۰۲
- ۱-۴-۳ آیه عرف..... ۱۰۲
- ۲-۱-۴-۳ آیات معروف..... ۱۱۴
- ۳-۱-۴-۳ آیات امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۱۸
- ۴-۱-۴-۳ آیات مستقل و کلی درباره احاله به عرف..... ۱۲۰
- ۵-۱-۴-۳ آیات مقرر و مؤید عرف‌های زمان جاهلیت و یا عرف‌های رایج..... ۱۲۵
- ۶-۱-۴-۳ آیات دال بر احکام متغیر..... ۱۲۶
- ۷-۱-۴-۳ آیه نفی حرج..... ۱۲۷
- ۸-۱-۴-۳ جمع‌بندی و تحلیل کلی از آیات..... ۱۲۸
- ۲-۴-۳ ادله روایی؛ سنت..... ۱۲۹
- ۱-۲-۴-۳ احادیث کلی دال بر حجیت عرف..... ۱۲۹
- ۲-۲-۴-۳ احادیث معروف..... ۱۳۸
- ۳-۲-۴-۳ احادیث مقرر و مؤید عرف؛ احکام امضایی..... ۱۴۲
- ۴-۲-۴-۳ احادیث سکوت شرع و عدم بیان احکام..... ۱۴۵
- ۵-۲-۴-۳ احادیث دال بر ترجیح اکثریت..... ۱۴۷
- ۶-۲-۴-۳ احادیث دال بر حفظ سنت‌ها و عرف‌های رایج..... ۱۵۱
- ۷-۲-۴-۳ جمع‌بندی و تحلیل کلی از احادیث..... ۱۵۳
- ۳-۴-۳ دلیل عقل..... ۱۵۴
- ۴-۴-۳ اجماع..... ۱۶۰
- ۴- اعتبارسنجی کارایی عرف ابزاری..... ۱۶۱
- ۱-۴ نقش عرف در شناخت مفاهیم..... ۱۶۱
- ۱-۱-۴ تفاوت تعیین مفاهیم و تشخیص مصادیق..... ۱۶۱
- ۲-۱-۴ دلیل حجیت عرف در تعیین مفاهیم..... ۱۶۳
- ۲-۴ نقش عرف در تشخیص مصادیق..... ۱۶۸
- ۱-۲-۴ تحریر محل نزاع..... ۱۶۸
- ۲-۲-۴ ادله نافیان..... ۱۷۲

د عیار عرف

- ۱۸۰..... ۳-۲-۴ دلایل مثبتان
- ۱۹۳..... ۴-۲-۴ نتیجه گیری
- ۱۹۵..... ۵- اقسام و شروط اعتبار عرف
- ۱۹۶..... ۱-۵ اقسام عرف و نقد آن
- ۱۹۶..... ۱-۱-۵ عرف حکمی و عرف موضوعی
- ۱۹۶..... ۲-۱-۵ عرف صحیح و عرف فاسد
- ۱۹۷..... ۳-۱-۵ عرف معتبر و عرف غیرمعتبر و عرف مرسل
- ۱۹۹..... ۴-۱-۵ عرف لفظی و عرف عملی
- ۲۰۱..... ۵-۱-۵ عرف عام و عرف خاص
- ۲۰۳..... ۶-۱-۵ عرف ثابت و عرف متبدل
- ۲۰۳..... ۷-۱-۵ عرف سابق؛ عرف مقارن؛ عرف متأخر (عرف حادث/ عرف مستحدث/ عرف طاری)
- ۲۰۴..... ۸-۱-۵ عرف مُطَرَّد؛ عرف غالب؛ عرف مشهور؛ عرف مشترک
- ۲۰۴..... ۹-۱-۵ عرف مسلم و عرف قراردادی
- ۲۰۴..... ۲-۵ شروط اعتبار عرف و نقد آن
- ۲۰۴..... ۱-۲-۵ عدم مخالفت عرف با نص
- ۲۰۷..... ۲-۲-۵ تعارض عرف شرع و عرف عام و لغت
- ۲۲۵..... ۳-۲-۵ اطراد عرف
- ۲۲۷..... ۴-۲-۵ آشکار بودن عرف
- ۲۲۷..... ۵-۲-۵ عمومیت عرف
- ۲۳۱..... ۶-۲-۵ تقارن عرف با موضوع مسأله و زوال نیافتن و تغییر آن
- ۲۳۲..... ۷-۲-۵ تصریح نداشتن به خلاف
- ۲۳۳..... ۸-۲-۵ قولی بودن عرف
- ۲۳۴..... ۹-۲-۵ الزام آور بودن عرف
- ۲۳۵..... ۱۰-۲-۵ معرفت به زمان و دیگر خصوصیات
- ۲۳۶..... ۳-۵ نتیجه گیری

فهرست ه

۲۳۷ تطبیقات	۶- تطبیقات
۲۳۷ ذکر موارد کاربرد عرف در ابواب فقهی	۶-۱
۲۳۸ موارد کاربرد عرف در فقه فریقین	۶-۲
۲۵۰ تحلیل و بررسی تطبیقات حضور عرف در مسائل فقهی	۶-۳
۲۵۵ ضمیمه	
۳۱۱ فهرست منابع	
۳۵۳ واژه نامه فارسی به انگلیسی	
۳۵۹ واژه نامه انگلیسی به فارسی	
۳۶۳ نمایه	

مقدمه

عرف از دیرباز به عنوان یکی از ابزارهای اجتهاد و استنباط احکام از قرآن و حدیث مطرح بوده و از این روی نقش پررنگی در فقه از خود به یادگار گذاشته است. کاربرد پر استعمال این واژه و واژه‌های هم معنای آن در لابلای مباحث تفاسیر و کتاب‌های فقهی و اصولی و گاه در تک نگاره‌ها، گواه صادق بر این حقیقت است. از این رو، مذاهب مختلف اسلامی در عین اختلاف در نحوه استناد به عرف است، توجه و افری به عرف دارند و پیشینه استفاده از عنصر عرف به اندازه پیشینه دانش فقه دیرینه است و کارکرد عرف در ابواب گوناگون فقه در ادوار مختلف تاریخی فقه کاملاً مشهود است و بحث در میزان دخالت عرف در باره‌ای از مسائل فقهی مورد پذیرش و یا مناقشه قرار گرفته است و تدوین رساله‌ها، مقالات و عنوان بحث‌های مستقل در لابلای مسائل فقهی و اصولی (اعم از فقه و اصول اهل سنت و شیعه) را می‌توان در میان متأخران جست‌وجو کرد و به ویژه در سده اخیر برخی از محققان پژوهش‌های ارزش‌مندی درباره عرف در فقه سامان داده‌اند.

اما از آن‌جا که واژه‌های عرف، عادت، تعاریف و واژه‌های مشابه آن، در فقه کاربرد فراوان دارد، هر محقق نیاز دارد که مفهوم عرف و موارد احتیاج به آن به‌طور دقیق برای او مشخص شود و محدوده آن برای او مرزبندی شود. نیز گاه در حوزه کارکردهای عرف در فرایند

ح عیار عرف

استنباط اشتباهاتی رخ می‌دهد و سه کارکرد منبعی، و مفهوم شناسانه و مصداقیابی عرف مورد خلط قرار می‌گیرد؛ بنابراین شایسته است هر یک از این کارکردها بررسی و مرزبندی شود و صحت احتجاج و تمسک به عرف در آنها بررسی شود. همچنین به ذکر پاره‌ای از کارکردهای عرف و تعیین گونه خاص کارکرد و حضور عرف در فقه نیاز دارد؛ بنابراین شایسته است نیاز به عرف در استنباط به طور عملی و کاربردی در پاره‌ای از مسائل به‌عنوان تطبیقات و تمرینات، ذکر و دیدگاه‌های فقیهان با توجه به نقش عرف در آنها مورد اشاره قرار گیرد.

بر این پایه این کتاب با تحلیل دلایل استناد به عرف، صحت و سقم انواع کارکردهای عرف (۱. کارکرد و حجیت استقلالی عرف به عنوان منبعی از منابع فقه همانند ادله اربعه شامل کتاب، سنت، عقل و اجماع؛ ۲. کارکرد ابزاری به عنوان ابزاری برای شناخت و تعیین مفاهیم، اعم از موضوعات و متعلقات احکام و دیگر مفاهیمی که در قضایای شرعی اخذ شده است؛ ۳. کارکرد ابزاری به عنوان ابزاری برای تطبیق مفاهیم بر مصادیق) را بررسی کرده است. مشکل دیگر پیرامون عرف، مفهوم اصطلاحی عرف که رازن برخی شده است؛ بدین صورت که با یکی انگاشتن آن با بنای عقلا، دچار اشتباه فاحش شده و از راه مستقیم فاصله گرفته‌اند. این مشکل نیز در بخش نخست کتاب حل شده است. گذشته از دو موضوع پیش گفته شده، مسائل دیگری همچون اقسام عرف و نیز شروط اعتبار و حجیت عرف و همچنین بحث بسیار کاربردی موارد حضور عرف در عرصه فقه فریقین و تطبیقات مسأله، بحث‌های مفیدی هستند که در بخش‌های دیگر این کتاب بررسی شده است.

پیش از شروع مباحث کتاب، از تمامی بزرگوارانی که این نوشته با همکاری‌شان سامان یافت، به ویژه معاون محترم پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس، دانشمند دانش‌پرور، جناب آقای دکتر فتح‌اللهی و رئیس محترم دفتر نشر، جناب آقای دکتر داریبی و همکاران کوشای ایشان به‌ویژه سرکار خانم زهرا نایع سپاسگزاری نموده و عاجزانه از درگاه خداوند متعال برای همه برترین توفیق‌های روزافزون الهی را آرزو می‌کنم. و هو الشکور.

دکتر کاوس روحی